

CARLOS CASARES: VINTE E TRES VERSOS DE 1967 E UNHAS LACÓNICAS FRASES, CONTEMPORÁNEAS, DO SEU DIARIO

Xesús Alonso Montero

Que Carlos Casares foi un escritor polifacético, é algo que os letraferidos do país saben ben; que a novelística de Carlos Casares constitúe un capítulo importantísimo da narrativa galega de todos os tempos, xa é un lugar común; que Carlos Casares protagonizou o mellor columnismo literario en lingua galega da segunda metade do século XX, hai tempo que é un tópico indiscutible; que Carlos Casares veu ó mundo para ser escritor e que, como tal, se realizou dun xeito consciente e autofruitivo, é unha realidade que xa perciben os rapaces do bacharelato de certa intuición literaria, e que Carlos Casares foi o mellor contacontos nos faladoiros tabernarios de Galicia é materia que non tardará en estudarse nas mellores cátedras de oratoria doméstica das máis vangardistas Facultades de Letras de Europa e de América. Son consciente, ó facer esta afirmación, de que non teño noticia de que existan gravacións fonográficas dos parladoiros caseiros do señor Marcos da Portela, de Monteporreiro, nas aforas de Pontevedra. Labrador, foi xornaleiro nas terras dos pais do P. Sarmiento, quen o admirou moito por ser agudo, desperto, de natural vivo e de xenio festivo. Morreu en 1756 sen saber que era un precursor de Carlos Casares.

Hai outras facetas na multifacecia do noso homenaxeado, algunhas de notable entidade: a de crítico literario *sui generis*, a de biógrafo, a de memorialista, a de conferenciante suasorio sen acordes tribunicios e a de fecundo epistológrafo, xénero este aínda non explorado pola erudición oficial. Noutros ámbitos, habería que citar os seus anos de profesor de Literatura, un profesor máis centrado en facer lectores de textos literarios que en crear eruditos. Sería inxusto omitir o seu labor de tradutor, tradutor ó galego de páxinas moi ilustres, e mesmo me atrevo a afirmar que Carlos Casares fixo breves e atinadas incursións no eido da Teoloxía, dito sexa con todo respecto diante do teólogo hispano máis importante e esperanzador do noso tempo, don Andrés Torres Queiruga, a quen Casares lle prologou un libro de densas cavilacións filosóficas e teolóxicas.

Sen dúbida existe algunha outra faceta digna de mención na biografía intelectual dunha personalidade tan rica como a de Carlos Casares, pero eu hoxe, *hic et nunc*, vou referirme a un xénero literario que Casares cultivou con estimable

decoro e certo éxito público nos seus anos mozos, nomeadamente entre 1963 e 1968: a poesía. Cultivouna, non sen entusiasmo, e desde os 21 anos atopamos poemas seus en publicacións serias, non poucos inscribibles no que, naquel tempo, se chamaba poesía comprometida. Algúns destes textos foron poemas de encarga, como o panexírico á bibliofilia patriótica de Fermín Penzol, encargado por Ramón Piñeiro en 1963, ou o poema “de emerxencia pra Antonio Machado”, que eu lle encarguei e publiquei no ano 1966.

Estou plenamente convencido de que sería moi útil recoller os poemas dispersos de Casares anteriores a 1968, non todos “comprometidos”, e tamén sería moi útil que algún Arcadio López-Casanova comentase esa pequena colectánea. Mais o certo é que desde 1967, o ano de *Vento ferido*, Casares intúe que o seu territorio literario é o do relato, o da narración; por se fose pouco, algo antes, xa o alentara neste sentido Ramón Piñeiro, mentor do noso escritor non só en mesteres literarios (En carta de maio de 1965, estrañamente escrita en castelán, Piñeiro profetizara: “Todos estamos convencidos de que estás chamado a ser un gran renovador de nuestra novelística”).

O poema que hoxe me convoca aquí diante de todos vostedes foi escrito no mes de outubro de 1967 e consta de 23 versos. É unha elexía suscitada por alguén que, coa súa morte, manca fundamente o corazón do noso poeta:

Hoxe amañecín un pouco máis pobre,
 mancado de ti
 e sinto
 unha door de buraco fondo
 no teu sitio
 [Versos 1 a 5 da composición]

Quen morrera non era a amada, ou a nai, ou a irmá, ou un gran amigo. Era alguén moi admirado, ás veces venerado, porque levaba “na frente unha estrela” e na cerna cívica do seu espírito o mapa entrañable das máis fermosas esperanzas. Era alguén que non morreu, morrérono, matárono:

Ó fin
 están tranquilos, arrincáronte
 de nós, abriron
 unha ferida máis na nosa fame
 onde era o teu corazón un pan redondo
 prá nosa libertá
 [Versos 6 a 11]

Por iso, o poeta mancado, doído, continúa:

Agora o mundo coxea do teu lado,
sangra de tí, fixéronse
máis pequenas as razóns do amor
e non hai quen escape a esta pobreza,
compañeiro irmau
que perdemos todos,
claror desta mañá recén fuxida.

[Versos 12 a 18]

Nun mundo que é máis pequeno e máis pobre, o poeta, nos cinco versos finais, formula ou tateja a súa orfandade e o seu desacougo ante un porvir sen o protagonista do poema:

Non sei cómo pensarte, cómo
che dar dimensión do que se foi,
encher de futuro a túa ausencia,
Ernesto, compañeiro,
irmau que nos mataron.

[Versos 19 a 23]

Titúlase este singular epicedio “A Ernesto Che Guevara” como vostedes sospeitaban desde o primeiro verso e como confirmaron ó oíren, no penúltimo, o vocativo Ernesto, nome do guerrilleiro arxentino-cubano abatido en Bolivia na mañá do 9 de outubro de 1967. Nos últimos meses dese ano –hai medio século– centos de poetas hispanos e non hispanos, versificaron, en moi distintas linguas, o seu pranto polo Che en elexías conmovidas, algunhas antolóxicas. Non todos os poetas que o choraron estaban, de cheo, nas coordenadas ideolóxicas de Ernesto Guevara, pero todos eles, sen excepción, admiraban aspectos non irrelevantes da súa personalidade cívica, nomeadamente aqueles que nolo amosaban como unha especie de don Quixote do século XX loitando contra os muíños e os xigantes do Imperio, o Imperio por antonomasia naqueles anos da Guerra do Vietnam. O mesmo Ernesto Che Guevara transmítenos, nunha ocasión, esta idea de si mesmo. Foi nunha carta ós seus pais escrita pouco antes do éxodo revolucionario a Bolivia: “Queridos padres: De nuevo mis talones sobre el costillar de Rocinante”.

Convén saber que as musas galegas foron convocadas pola morte do Che, e temos noticia certa de que se escribiron, entre 1967 e 1973, quince cantos elexíacos en idioma galego de autores de moi distinta condición política. Reparemos,

por orde alfabética, nos nomes: Eliseo Alonso, Manuel Álvarez Torneiro, Carlos Casares, Alfredo Conde, Xavier Costa Clavell, Celso E. Ferreiro, Salvador García-Bodaño, Manuel Lueiro Rey, Manuel María, Xosé L. Méndez Ferrín, Xosé Neira Vilas, Uxío Novoneyra, Manuel Rodríguez López, Farruco Sesto Novás e un fistor anónimo, hoxe xa descifrado. Ideoloxicamente son musas bastante distintas. Distaba do marxismo Eliseo Alonso pero eran marxistizantes Celso Emilio e Neira Vilas; boa parte destes escritores, marxianos ou non, proclamábanse guevaristas, e tres dos autores militaban, en Galicia, no Partido Comunista: o anónimo Manuel Lueiro Rey e Alfredo Conde, daquela militante moi entusiasta. Hai, neste elenco de nomes, algúns poemas ocasionais pero non escasea os que transcenden a ocasión. É o caso do titulado “A túa luz contra das tebras”, que finaliza dun xeito algo semellante ó de Carlos Casares:

Compañeiro
irmán e compañeiro
tenso a miña palabra
e dispároa
á busca da túa luz
contra das tebras.

Son versos do poeta Salvador García-Bodaño, autor que, cinco meses antes, traducira do catalán ó galego vinte poemas do cantautor valenciano Raimon. Sabido é que colaborou, nesta tradución, Carlos Casares.

Agora ben, Casares, o cantor de Ernesto Che Guevara, é só un admirador da súa enerxía cívica e do seu espírito solidario cos *humildes e menesterosos*, da sociedade, palabras estas que xa figuraban no programa político-militar de don Quixote?

Imponse aquí debuzármonos sobre o epistolario Carlos Casares / Ramón Piñeiro. Nunha carta do 6 de maio de 1965, o estudante de 23 anos comúncalle ó sabio pensador compostelán que está *fascinado* polo marxismo (esta é a palabra: *fascinación*). Informado Ramón Piñeiro de que aquel inqueda rapaz está engaiolado polo ideario marxista, trata de disuadilo epistolarmente. Crúzanse cartas nas que Casares vai matizando a súa posición, en realidade a dun home relixioso que se propón conxugar o cristianismo posconciliar co socialismo marxista, conxugación que daquela xa tiña un certo predicamento intelectual en España, sobre todo en Cataluña. Nunha das cartas, Casares confésalle a Piñeiro, o seu contrariado pero respectuosísimo contradicor: “Por unha banda, sedúceme a praxis do marxismo, pero, pola outra, non me podo liberar da miña formación cristiana”

(30/III/1965). Feita esta declaración, Carlos Casares faise esta pregunta: “¿Son cristiano ou, máis ben, supersticioso?”.

No verán dese ano, o 1965, Casares vive unha experiencia que conviría investigar a fondo. Vívea na parroquia de Xironda, do concello de Cualedro, na compañía dun sacerdote catalán, o P. Totosaus, un caso claro de cristián comprometido coa causa socialista. Con el viña, ademais dun xitano, unha moza, natural daquela parroquia, que fora criada de servir en Barcelona e que, logo, coa axuda do sacerdote marxista, chegara a mestra nacional. Casares, bastantes anos despois, construiu para Tucho Calvo este relato:

Viñan coñece-lo pobo dela, que era a Xironda. Eu vinme arrastrado e fomos todos pasar uns días alí, unhas xornadas extraordinarias porque este home era cristián e marxista, e explicábo tan ben... Tivemos grandes conversas naquela aldea, que era un lugar moi propicio para abordar eses temas, un sitio dunha extrema pobreza. Estou falando do comezo dos sesenta. A situación alí era espantosa. A casa desta rapaza, que era onde durmíamos, era unha peza de chan de terra na que se vía pola noite ó traveso das paredes e das tellas... e o pobo, en xeral, era moi pobre. Este home era o contrario de Piñeiro, falaba moi arrebatado e era moi emotivo. Nesa viaxe comecei a sentir unha gran curiosidade polo marxismo. (p. 57).

Debo aclarar que, neste texto, Casares recorda con pouca precisión. O seu interese polo marxismo é anterior, polo menos nun ano. En carta a Piñeiro de agosto de 1964 –a primeira carta sobre o tema– faille saber que acaba de ler un libro dun pensador marxista inglés, J. D. Bernal, que o iluminou, tanto que, aínda afirmando a súa condición relixiosa, pensa que “o marxismo, como doutrina práctica, pode redimir ós nosos campesiños”. Hai outra imprecisión na conversa con Tucho Calvo: ó P. Totosaus non o coñeceu en Xinzo no verán de 1965 senón en Barcelona en xaneiro dese ano. Achéganos o dato o propio Piñeiro nunha carta do 21 de febreiro dese ano: “Alégrome de que aproveitaras a ocasión pra falar (sic) co P. Totosaus –é un home ben interesante– e que el che presentase outros amigos”. Piñeiro, que era a comprensión case ilimitada, estimaba a aquel sacerdote que, sen deixar de selo, abrazara o evanxeo marxista, do que tamén era un apóstolo. Xa aquí non podo deixar de lembrar –e de citar– unhas palabras do profesor de Filosofía Manuel Rodríguez Álvarez, que, en 1991, retratou a Ramón Piñeiro con estas palabras:

Don Ramón posuía ese poder, e, malia as críticas e os insultos, atraeu ó seu arredor máis xente dispar ca ningún outro, e segue a facelo aínda hoxe, vivindo no recordo. Tiña ese poder porque falaba case tódolos idiomas do espírito.

Quen falaba tantas linguas estaba en condicións de comprender a teoría e a praxe do P. Totosaus a quen consideraba “un home ben interesante”. Pola mesma razón, Ramón Piñeiro, políglota antes que filósofo, entendeu as inquedañas revolucionarias de Carlos Casares e non tardou moito en disuadilo. Piñeiro era un disuasor respectuoso e cordial, pero temible. Xa en 1935 ou 1936, desconvencera a Ánxel Fole dos seus efluvios comunistas. O noso políglota faloulle a Casares, tamén, no seu idioma, quizais no seu peculiar dialecto.

O que me propuxen nesta alocución, infelizmente moi esquemática, é debruzaime sobre un período da biografía de Carlos Casares, un Carlos Casares moi pouco coñecido, autor de textos, como os citados, sorprendentes para non poucos eruditos. Hai moitos máis, un tan epatante para o seu mentor coma este: “Non admito ningunha clase de capitalismo ou neocapitalismo. Estou seguro de que o cristianismo somentes se poderá realizar por medio do socialismo” (Carta do 26 de agosto de 1965). Dito isto, engadía: “A Igrexa comenza a pensar outro tanto”.

Teño a sospeita, case a evidencia, de que nestas datas (1964, 1965) Carlos Casares non só conversaba moito, en Xinzo, con Antonio Rodríguez González, bibliotecario e profesor de Matemáticas nunha academia, senón que a el lle debe as primeiras incitacións como lector de libros e traballos marxistas. Casares, en escritos seus, ten falado con moita admiración deste profesor e bibliotecario aínda que, en ningún, teña indicado que foi el quen o orientou, nun principio, como lector deste tipo de textos.

Abordei un Casares que vai de 1964 a 1967 ou 1968, incursión que proba que a literatura galega, naqueles anos, lonxe de ser unha literatura escrita dentro da eira do trigo á sombra do vello campanario parroquial, estaba aberta, pese ó franquismo, a voces e temas presentes en literaturas menos provinciais: aberta, incluso, ó marxismo e a escritores, como Telharde de Chardin, que, sólidos no seu cristianismo, enriquecíanos cos clásicos do socialismo científico.

Pero esta alocución puxo o acento, inicialmente, nun poema de Carlos Casares que é un canto conmovido e conmovedor á épica e ó ideario revolucionario do Che; tamén é un alegato contra o Poder que nolo arrincou. Non debo omitir aquí as observacións que Casares fixo no seu diario desde o 10 de outubro de 1967, que é o día no que aquel rapaz bate cunha terrible noticia: o exército boliviano matara ó Che. Escoiten, señoras e señores, os apuntamentos daquel estudante, consternado:

- 10, martes. - El Ejército Boliviano asegura haber matado al Che.
11, miércoles. - La prensa publica fotos del que dicen ser el Che muerto.
12, jueves. - No creo que sea el Che el guerrilleiro muerto en Bolivia. Existen demasiadas contradicciones.
viernes, 13. - Cada vez me parece más evidente que lo del Che es un asunto asqueroso de la CIA y el ejército boliviano.
sábado, 14. - Hoy estoy convencido: el Che no ha muerto. Es un alivio.
domingo, 15. - Hoy hablará Fidel. Temor. ¿Anunciará la muerte del Che? Si fuera así, habrá que rendirse a la evidencia.
16, lunes. - Fidel habló: El Che ha muerto.

Limiteime, miñas donas e meus señores, a transcribir as lacónicas observacións, redactadas en castelán, dun diario que ten un valor extraordinario. Outra faceta do escritor Carlos Casares. En realidade, as sete secuencias son un monólogo dramático que finaliza, para o monoloxista, en traxedia: “El Che ha muerto”. Sen querelo, Carlos Casares ípese neste relato e escribe unha peciña de teatro, unha microtraxedia á que só lle falta unha grave música de fondo.

Quen redactou este diario, escribiu, nas mesmas datas, o excelente epicedio de 23 versos que intentei glosar e contextualizar. Preguntarán vostedes se tal poema se publicou naquel tempo franquista. Nin o de Carlos Casares nin ningún outro. Intentouno, en 1968, o editor barcelonés José Batlló nun volume no que figuraban, entre outros, textos de León Felipe, Vicente Aleixandre, José Ángel Valente e Manuel Vázquez Montalbán, pero as forcas caudinas da Censura non autorizaron a edición. Todo fai supoñer que o Ministro de Información, Manuel Fraga Iribarne, non gustaba deste tipo de epicedios.

Aconteceu, logo, que a colectánea prohibida en Madrid en 1968 foi publicada na Habana un ano despois. Morto Franco, o propio Batlló fixo unha edición facsimilar do volume cubano no ano 1976. Hai outras edicións. En canto ós quince poemas en lingua galega, existe unha fermosa edición, da Universidade de Compostela, do ano 1998. Con posterioridade a Xunta de Galicia reeditou esta publicación, en edición bilingüe e coas súas admirables ilustracións (Xaime Quessada, Díaz Pardo, Luís Seoane, Virxilio etc.). Así pois, os versos do noso homenaxeado circulan polo mundo adiante na compañía de voces moi importantes da nosa poesía e da nosa plástica.